

ДЕЯКІ ДАНІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИ АГРЕСИВНОГО ЗЛОЧИНЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА БАНДИТИЗМ)

Найважливішу роль у складній взаємодії багатьох обставин, які обумовлюють злочин, відіграє особа злочинця, в якій відображаються усі ознаки та особливості кримінального діяння [1, с.5]. Характеристика особи злочинця, вивчення її властивостей та ознак дозволяє правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, встановити причини конкретного злочину та злочинності в цілому, розробити науково обґрунтований прогноз та здійснити програмування профілактичних заходів.

У цьому зв'язку проблема особи злочинця в кримінології за своєю значимістю належить до числа провідних. Вагомий внесок у розвиток вчення про особу злочинця внесли вчені-кримінологи Ю.М.Антонян, Ю.Д.Блувштейн, В.М.Бурлаков, Л.М.Давиденко, П.С.Дагель, О.М.Джужа, А.І.Долгова, А.П.Закалюк, А.Ф.Зелінський, В.М.Кудрявцев, Н.Ф.Кузнецова, Г.М.Міньковський та деякі інші.

У той же час у кримінологічній науці існують різні точки зору щодо ряду питань цієї проблеми, у тому числі й щодо самого поняття «особа злочинця», яке відноситься до числа дискусійних. Різні автори, використовуючи дане поняття, тлумачать його неоднозначно, у той самий науковий термін вкладають різний зміст.

Вважаємо, що особу злочинця варто визначати як сукупність соціальних і соціально-значимих властивостей, ознак, зв'язків та відносин, що характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, у поєднанні з іншими (неособистісними) умовами та обставинами, які впливають на антигромадську поведінку [2, с.3-5]. Таке визначення є, на нашу думку, найбільш вдалим, адже підкреслює пріоритет соціальної складової над іншими.

Оскільки одним з головних завдань кримінології є визначення специфічних особистісних властивостей злочинця і виявлення його розходжень з особистістю законослухняного громадянина, представляється цілком логічним вивчення особливостей такої особистості, тому що жодна ознака, властива всім людям, не може розглядатися як фактор, який породжує злочинну поведінку. Більше того, аналіз матеріалів кримінальних справ показує, що при розслідуванні злочинів слідчим, часом буває важко дати юридичну оцінку тим або іншим діям, врахувати різні обставини, пов'язані із ситуацією злочину або життям обвинувачуваного, особливостями його особистості, тим більше, коли у справі проходять кілька людей. Часто і увага суду зосереджена в основному на доведенні вини обвинувачуваного, при цьому ігноруються інші дуже важливі аспекти скоєного злочину.

Вивчення особи пов'язане з виявленням її особистісних якостей та властивостей, поєднаних у групи, сукупність яких кримінологи називають структурою особистості [3, с.62-69].

З точки зору прикладних завдань дослідження, найбільш зваженою виглядає позиція, згідно з якою якості, які складають кримінологічну характеристику особи злочинця, можуть бути зведені в три відносно самостійні

характеристики: соціально-демографічну, кримінально-правову, морально-психологічну. Зазначена система, безумовно, може бути застосовна і до характеристики особи агресивного злочинця. При цьому слід мати на увазі, що дана категорія є родовою.

Вивчення особи агресивного злочинця в даний час набуває особливого значення. Той факт, що убивці, гвалтівники, грабіжники мають свої характерні риси, ні в кого не викликає сумнівів. Усі особливості пов'язуються з морально-психологічною характеристикою особи, мотивацією відповідної злочинної поведінки. Зростання рівня агресивної злочинності, загострення її якісних характеристик дозволяють висунути гіпотезу про те, що і в самій особі агресивного злочинця міститься комплекс специфічних рис та якостей, які відрізняють її від інших категорій злочинців. Тому необхідно виділити особу агресивного злочинця в самостійний тип у структурі вчення про особу злочинця. Причому, якщо остання є загальною категорією, то особа агресивного злочинця буде розглядатися як її складова, структурний елемент певного роду, а особа, наприклад, учасника бандитського угруповання – підструктурний елемент на правах окремого.

Особа злочинця найбільш повно характеризується саме в момент вчинення злочину, і тут простежуються кримінологічні особливості поведінки певної категорії злочинців. Зокрема, особа агресивного злочинця відрізняється набором ознак, характерних лише для неї, а саме – специфічних навичок, вмінь, комплексу інтересів та інших істотних і стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища, що врешті-решт реалізувались у вчинення злочину з використанням агресії як засобу досягнення поставленої мети. Усе це з повною мірою відноситься до характеристики осіб, засуджених за бандитизм, на прикладі яких ми і спробуємо розглянути структуру особистості агресивного злочинця.

Вивчення кримінальних справ про бандитизм показує, що серед осіб, які вчинили бандитські напади, переважну більшість складають чоловіки (98 %). За даними інших авторів, цей показник дорівнює 89-95% [4, с.69]. Очевидно, що розбіжності не дуже істотні, й, на нашу думку, вони не виражають тенденцію зменшення питомої ваги жінок у даному виді злочинів, а є, швидше за все, наслідком статистичної девіантності. Стілка перевага чоловіків у складі банд обумовлюється як характером злочинної діяльності, так і спеціальними методами формування бандитських угруповань.

Певний інтерес представляють особливості вікових характеристик розглядуваного типу злочинців, оскільки на кожному віковому етапі розвитку соціальний зміст особистості змінюється. Вікові особливості певних періодів життя сприяють формуванню змін у психології конкретних осіб. У кримінологічному плані велике значення має і те, в якому віці людина починає скоювати злочини: чим раніш вона порушує кримінальний закон, тим вище ймовірність рецидиву у майбутньому.

За даними нашого дослідження, серед засуджених членів банд вікові характеристики мають явно виражену специфіку. Зокрема, питома вага неповнолітніх лише 0,5%, хоча серед інших груп та категорій злочинців цей показник від 4 до 20 разів вищий. Для неповнолітніх характерним є вчи-

нення спонтанних злочинів. Сучасні ж банди добре організовані, їхні керівники ретельно відбирають нових учасників серед тих, хто має певний життєвий досвід, авторитет, навички скоєння злочинів, здатність до досягнення злочинних цілей за допомогою насильства, належно фізично підготовлені тощо. Природно, такі якості ще не сформувалися у неповнолітніх.

Кримінальну активність найчастіше виявляють особи від 18 до 30 років, частка яких складає 61% від загальної кількості учасників бандитських груп. Хоча названий вік притаманний для осіб, які вчиняють не тільки бандитські діяння, але й інші насильницькі злочини, від початку 90-х років спостерігається зростання питомої ваги осіб старше 30 років: з 21% до 26%. Цю тенденцію відображають і результати нашого дослідження: питома вага вікової групи 30-40-літніх – 36%.

Співвідношення інших вікових груп виглядає, за нашими даними, наступним чином: 16-17 років – 1%; 18-24 роки – 35%; 25-39 років – 26%; 40–49 років – 2%; 50-59 років – 0,4%. Факти участі в бандах осіб старше 60 років не виявлені.

Звертають на себе увага дві вікові групи – від 18 до 24 років і від 25 до 29 років, представники яких сукупно найбільш численні (61%). З цього випливає, що досить велика частина засуджених за бандитизм – це особи, які цілком сформувалися на ґрунті явної антигромадської спрямованості особистості.

Вік членів банд, як правило, пов'язаний з їх положенням в ієрархічній градації. Рядові виконавці («солдати», «бійці») – це, як правило, однолітки, різниця у віці не перевищує 5-6 років. Такий стан речей обумовлюється тим, що в банди рекрутуються члени спортивних секцій, шкільні однокласники, сусіди за місцем проживання, тобто люди, які з одного боку знають та довіряють один одному, а з іншого – не змогли знайти свого місця в житті. До того ж, приблизно однаковий вік визначає схожі інтереси і прагнення, що і сприяє зближенню членів банди.

Керівниками банд є, як правило, особи, які належать до старших вікових груп, перевірені «у справах», які зарекомендували себе в кримінальному середовищі, мають напрацьовані зв'язки, життєвий досвід, специфічні навички скоєння злочинів, а також якості лідерів.

Зміст інтересів та прагнень, їх розвиток та зміни залежать, як правило, від рівня освіченості. Низький освітній рівень у більшості випадків – показник обмеженого кола інтересів; але це зовсім не означає, що людина через це є злочинцем. Такі інтереси служать лише сприятливим ґрунтом для розвитку негативних властивостей та якостей особистості. Цілком зрозуміло, що в осіб з однаковим освітнім рівнем часто збігаються погляди на життя, їм легше встановлювати дружні стосунки між собою. За нашими даними, у 50 випадках з 85 членів банди мали однаковий освітній рівень, дуже вузьке коло інтересів та прагнень: гроші, їжа, престижні речі. В окремих бандах освітній рівень відрізнявся меншою однорідністю: поряд з особами, які взагалі не мали освіти, зустрічалися навіть учасники з вищою освітою.

Серед членів бандитських угруповань спостерігається зростання освітнього рівня: кожен третій має вищу або середню фахову освіту, кожен другий – середню. Можна назвати ряд обставин, які обумовили названу вище

тенденцію. Визначальною серед них, на наш погляд, є девальвація освіти, як середньої спеціальної, так і вищої. Не можна ігнорувати також залучення в бандитські групи осіб з числа інтелігенції, які стала головною «жертвою» процесу зубожіння в результаті лібералізації економіки. Багато молодих людей після одержання середньої освіти, закінчення технікуму, орієнтуючись на швидке досягнення високого рівня матеріального добробуту, вибрали кримінальний шлях, вдалися до лав організованої злочинності. Нарешті, в умовах криміналізації соціальних відносин у злочинне середовище, у тому числі в банди, активно включаються колишні військовослужбовці, працівники силових структур, які опинилися за межами соціальних формацій в результаті помилкової кадрової політики або непродуманих реорганізацій.

Відомо, що шлюб, родина є важливим регулятором поведінки людини. Сімейний статус осіб, які вчинили злочини, впливає на формування особистісних якостей, певним чином визначає спрямованість і стійкість злочинної поведінки. Отримані нами дані показують, що більшість членів банд (61%), не були одружені, розведені або живуть у дезорганізованих родинях, тобто одружені, але з родиною не проживають.

З числа сімейних чітко виділяється категорія осіб у віці 25–29 років, значна частина з яких має дітей. Для них злочинний промисел – це свідомо обраний спосіб матеріально забезпечити свою родину. Постулат про цінність батьків, дружин і дітей, що складають родину, є присутнім у системі цінностей членів організованих злочинних груп.

Інтерес представляє і рід занять розглянутого типу злочинців. На підставі проведеного дослідження нами встановлено, що для більшості бандитських угруповань характерна наявність такого поєднуючого моменту, як схожий професійний рівень членів банди. У 52% випадків професійний склад учасників був однаковим. Це і природно, оскільки люди, які мають однаковий рід занять, легше зближаються. Дійсно, у бандах зі змішаним складом співучасників відзначають ті ж закономірності, що й у бандах з однорідним складом, а саме – кількість тих, що не мають професії, перевищує кількість тих, у кого є хоч якась, навіть примітивна професія. Це говорить про те, що такі члени банди підбиралися або за регіональною ознакою, або за особистим знайомством.

Вивчення судово-слідчої практики показало, що протягом періоду, який передував формуванню банди, частина учасників добре знали один одного за місцем проживання (більш 40%) або через спільне дозвілля (23%). Деякі з цих осіб були знайомі ще з юнацького віку: разом училися в середній школі, училищі, відвідували заняття в спортивній секції. У ряді випадків члени банди раніше працювали на одному підприємстві, відбували покарання в одній виправній установі. Але найчастіше, звичайно ж, спільним є, насамперед, мотив вступу в банду.

Вивчення кримінальних справ показало, що протягом 90-х років серед засуджених за бандитизм зменшилась частка як робітників, так і службовців. Їх питома вага, за нашими даними, зараз дорівнює відповідно 13% та 18%. Ці зміни, на наш погляд, обумовлені згоранням вітчизняного виробництва, розвитком приватного сектора економіки, відтоком значної кільк-

кості робітників та службовців з державних підприємств. Питома вага студентів складає 6 %.

За даними нашого дослідження, більше половини (56%) членів бандитських груп не мають постійного джерела доходу. Мотивація поведінки членів бандитського формування найчастіше визначається корисливими інтересами, а переважними мотивами є: накопичення грошей та цінностей, володіння коштовними речами, проведення дозвілля в престижних місцях, створення гідного рівня забезпеченості родини. При цьому для більшості сучасних банд досить сильний соціально-психологічний вплив продовжує здійснювати «злочодійська» ідеологія. У цьому зв'язку насторожує той факт, що дана субкультура, навіть у новому, трансформованому виді, втягує у злочинне середовище усе більше молодих людей.

У плані кримінологічного вивчення особистості організованого агресивного злочинця велике значення має дослідження питання про стійкість антигромадської орієнтації та поведінки суб'єкта. З числа осіб, засуджених за бандитизм, майже 30% вчинили два або більше злочинів, близько 20% скоювали злочинні дії в складі організованої групи. Майже кожен другий (42%) раніше притягувався до кримінальної відповідальності за корисливі злочини, 11% – за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Кожен четвертий член банди до скоєння злочину перебував на оперативному обліку в ОВС. Викладене вище дає підставу стверджувати, що рецидив серед агресивних злочинців перевищує аналогічні середньостатистичні показники.

Підбиваючи певні підсумки проведеного дослідження, можна відзначити наступні типові властивості особи агресивного злочинця:

1. У сучасну агресивну злочинність, зокрема, бандитизм активно втягуються особи молодого віку (від 18 до 30 років), які не знайшли свого місця в житті та обрали кримінальний спосіб існування. Збільшується питома вага осіб зрілого віку, які виконують, як правило, функції лідерів.

2. Зменшується частка робітників та службовців, у той же час зростає кількість представників приватного бізнесу і комерційних структур. Різко збільшується питома вага осіб, які не мають легального джерела доходів. Остання тенденція повною мірою відображає виникнення в нашому суспільстві особливого шару, який є найбільш криміногенним і визначає на сьогоднішній день як особливості вітчизняної злочинності, так і особистісні характеристики осіб, які скоюють злочини.

3. Спостерігається досить високий освітній рівень агресивних злочинців, що обумовлює їх поведінку. Сформувався новий імідж агресивного злочинця (члена організованої, бандитської групи). Складовими нового «образу» є компетентність у злочинному бізнесі та авторитет в злочинному середовищі.

Список літератури: 1. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы кримінального насилья. М., 2000. 2. Личность преступника / Под ред. В.Н.Кудрявцева, Г.М.Миньковского, А.Б.Сахарова. М., 1978. 3. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Владивосток, 1970. 4. Пан Т.Д. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика бандитизма. Томск, 1999.

Надійшла до редколегії 10.01.05